অধ্যায় ৪ ঃ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ অর্থ আৰু সংজ্ঞা
৪.৩.১ ৰাজনৈতিক সামাজকীকৰণৰ ভাগসমূহ
৪.৪ ৰাজনৈতিক সামাজকীকৰণৰ মাধ্যমসমূহ
৪.৫ ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি
৪.৫.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা
৪.৬ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ, ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি আৰু জনমত
৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৪.৮ অধিক জানিবলৈ
৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৪.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ অৱধাৰণাটোৰ পৰিচয় প্রদান কৰিব পাৰিব
- ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ প্রকাৰসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ মাধ্যমসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ অৱধাৰণাটো আলোচনা কৰিব পাৰিব
- ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ, ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি আৰু জনমতৰ মাজৰ পাৰস্পৰিক সম্পর্ক ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৪.২ পৰিচয়

আগৰ অধ্যায়ত বিভিন্ন অৱধাৰণাৰ আলোচনা কৰাৰ পাছত আমি এতিয়া ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ অৱধাৰণাটো আলোচনা কৰিম। আৰম্ভণিতে সামাজিকীকৰণৰ অৱধাৰণাটো নুবুজাকৈ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ আলোচনা স্পষ্ট নহ'ব। সামাজিকীকৰণনো কি? সমাজতত্ত্বৰ অ'ক্সফৰ্ড অভিধান মতে, সামাজিকীকৰণ এনে 'এক প্রক্রিয়া যাৰ জৰিয়তে আমি সমাজৰ প্রতিমান আৰু প্রমূল্যক অভ্যন্তৰিক কৰি সমাজৰ সদস্য হ'বলৈ শিকোঁ আৰু লগতে আমাৰ সামাজিক ভূমিকাসমূহ (যেনে কর্মী হিচাপে বন্ধু, নাগৰিক ইত্যাদি) পালন কৰিবলৈ

শিকোঁ। ইতিমধ্যে পূৰ্বৰ অধ্যায়সমূহত এই অৱধাৰণাটো বহলভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে। তথাপিতো, এইটো মনত ৰাখিব লগীয়া যে সামাজিকীকৰণ আৰু সাধাৰণ শিক্ষাৰ মাজত পাৰ্থক্য বিদ্যামান। সদায়েই শিক্ষাৰ সামাজিক প্ৰাসংগিকতা নাথাকিবও পাৰে। আমি জানো যে পৃথিৱীখন ঘূৰে আৰু সূৰ্য্য নুঘুৰে, কিন্তু এই শিক্ষা সামাজিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ সৈতে জড়িত নহয় কিয়নো এটা অংশক বুজায় যি সামাজিক জীৱনৰ লগত সম্বন্ধীত হয়। ইয়াৰ লগতে আমি এতিয়া ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ অৰ্থ বুজিবলৈ চেষ্টা কৰিম। ইয়াৰ পাছত আমি ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম, যি ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ অৱধাৰণাৰ সৈতে জড়িত। এইটো কোৱা উচিত হ'ব যে ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ, পৰিৱৰ্তন আৰু কেতিয়াবা ইয়াৰ নিৰ্মাণো কৰে। পুৰণা প্ৰজন্মৰ পৰা নতুন এক প্ৰজন্মলে প্ৰেৰণ কৰিয়ে ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি সংৰক্ষণ কৰে।

৪.৩ অৰ্থ আৰু সংজ্ঞা (MEANING AND DEFINITION)

ৰাজনৈতিক সমাজকীকৰণে প্ৰজন্ম আৰু গোটসমূহৰ মাজত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিক প্ৰেৰণ কৰাকে বুজায়। এই প্ৰক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে ব্যক্তিয়ে নিজৰ ধ্যান ধাৰণা, প্ৰমূল্য, বিশ্বাস, দৃষ্টিভংগী আৰু আচাৰ বিকশিত কৰে, যিবোৰ দেশৰ সু-নাগৰিক হোৱাৰ বাবে অতি আৱশ্যকীয়। প্ৰাপ্তবয়স্ক লোকে আৰু গণ-মাধ্যমে নৱপ্ৰজন্মৰ সামাজিকীকৰণৰ যোগেদি তেওঁলোকক ৰাজনৈতিক জগতখনৰ বিষয়ে ধাৰণা লাভ কৰাত সহায় কৰে। প্ৰমূল্যৰ কথা বুজাৰ লগতে ব্যক্তিয়ে নাগৰিক হিচাপে নিজৰ ভূমিকা আৰু দায়িত্বৰ শিক্ষা লাভ কৰে। ৰাজনৈতিক সমাজতত্ত্বৰ আলোচনাত ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ অৱধাৰণাটো অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। ইয়াৰ জৰিয়তে ৰাজনৈতিক সমাজতত্ত্বৰ প্ৰয়োজনীয় উপাদানসমূহ নৱ প্ৰজন্মৰ মনত ৰোপণ কৰা হয়।

শিশুৰ পৰা সাবালক হোৱা প্ৰক্ৰিয়াটোৰ সৈতে **বয়সন্ধিস্তৰ** জড়িত।

বিংশশতিকাৰ পঞ্চম দশকত ৰাজনীতি বিজ্ঞান গৱেষণাৰ ক্ষেত্ৰত ৰাজনৈতিক আচৰণে অধিক গুৰুত্ব লাভ কৰাত ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ জনপ্ৰিয় হ'বলৈ ধৰে। এইধৰণৰ পৰিৱৰ্তনে এইটো দিশৰ প্ৰতি আঙুলিয়াই দিয়ে যে ৰাজনৈতিক আচাৰ এক শিক্ষণীয় আচৰণ। ব্যক্তিসকলে **বয়সন্ধিস্তৰ** পোৱাৰ লগে লগে এই প্ৰক্ৰিয়াটোৰ বিষয়ে সচেতন অথবা তাত যোগদান কৰা প্ৰক্ৰিয়া আৰম্ভ নহয়। হাৰ্বাট. এইচ. হাইমেন (Herbert H. Hyman) ৰ মতে, 'ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ এক অবিচ্ছিন্ন প্ৰক্ৰিয়া যিটো প্ৰাৰম্ভিক শৈশৱ কালত আৰম্ভ হয়।'

ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ সংজ্ঞা এনেদৰেও দিব পাৰি 'ই এনে এক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ সহায়ত এজন ব্যক্তিয়ে ৰাজনৈতিক প্ৰণালীৰ সৈতে চিনাকি হয়' আন এটা সংজ্ঞা হৈছে 'ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ হৈছে সেইটো প্ৰক্ৰিয়া যিয়ে ৰাষ্ট্ৰৰ ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিক আকাৰ দিয়ে আৰু সংচাৰণ (Transmit) কৰে।'

ফ্ৰেডৰিছ্ আই. গ্ৰীণষ্টেইন (Fredrich I. Greenstein) এ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ সংজ্ঞা উভয় সংকীৰ্ণ আৰু বিস্তৃত দৃষ্টিভংগীৰে আগবঢ়াইছে। সংকীৰ্ণভাৱে 'ৰাজনৈতিক

সামাজিকীকৰণ হৈছে সেই প্ৰক্ৰিয়া যিয়ে ৰাজনৈতিক প্ৰমূল্যবোৰ আগবঢ়াই নিয়াৰ লগতে সুঅথজ্ঞাপক (well defined) অভিকৰ্তাৰ দ্বাৰা যুৱ মনবোৰক প্ৰশিক্ষণ দিওঁৱা যি আভকৰ্তাক আনুষ্ঠানিকভাৱে এই দায়িত্ব প্ৰদান কৰা হৈছে। বিস্তৃত দৃষ্টিভংগী মতে, 'ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণে জীৱনচক্ৰৰ প্ৰতিটো পৰ্যায়ত, আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক, সকলো ধৰণৰ ৰাজনৈতিক শিক্ষা, সুবিবেচিত আৰু অপৰিকল্পিত শিক্ষাক সন্নিৱিষ্ট কৰি লয়। বিস্তাৰিত অৰ্থত, ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণে ৰাজনৈতিক ৰূপত সম্বন্ধীত মনোভাৱ আৰু ব্যক্তিগত বৈশিষ্ট্যক সামৰি লয়। গ্ৰীণষ্টেইনে (Greenstein) সামাজিকীকৰণৰ বিষয়ে এইদৰে কৈছে 'সামাজিকীকৰণ হৈছে সেইটো প্ৰাথমিক সামাজিক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ দ্বাৰা একোজন ব্যক্তিয়ে সামাজিকসমূহৰ সৈতে সংযুক্ত হৈ সমূহৰ সংস্কৃতি অথবা সমূহত তেওঁৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে শিকে।'

ৰাজনৈতিক বিজ্ঞানী গেব্ৰিয়েল আলমণ্ড (Gabriel Almond) আৰু জেম্‌ঞ্জ ক'লমেন (James Coleman) এ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণক এনে এক প্ৰক্ৰিয়া বুলি কৈছে যাৰ জৰিয়তে আমি সমাজত নাগৰিকৰ ৰূপত আমাৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে শিকোঁ আৰু এইদৰে আমি ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ এটা অংশ হৈ পৰো। ৰাজনৈতিক শিক্ষা হৈছে এটা বহল অৱধাৰণা য'ত অন্তৰ্ভুক্ত হয় উভয় সক্ৰিয় আৰু নিষ্ক্ৰিয় (passive) তথা আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক যাৰ সহায়ত ব্যক্তি ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰত পৰিপক্ক হৈ উঠে।

ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ এটা নীৰৱচ্ছিন্ন প্ৰক্ৰিয়া। সচৰাচৰ ইয়াক এনে এক প্ৰক্ৰিয়া বুলি উল্লেখ কৰা হয় 'য'ত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিক ব্যক্তিগত আৰু গোষ্ঠীয় স্তৰত আকাৰ দিয়া হয় আৰু এটা প্ৰজন্মৰ পৰা আন এটা প্ৰজন্মলৈ সংবহন কৰা হয়।'

ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ বিষয়ে কৰা এই আলোচনাৰ পিছত আমি ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিমহঁক—

৪.৩.১ ৰাজনৈতিক সামাজকীকৰণৰ ভাগসমূহ (Forms of Political Socialisation)

ৰাজনৈতিক সমাজকীকৰণক দুটা ভাগত ভগাব পাৰি। সেয়া হৈছে প্ৰত্যক্ষ অথবা প্ৰতীয়মান ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ আৰু পৰোক্ষ অথবা অব্যক্ত ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ—

- **প্ৰত্যক্ষ অথবা প্ৰতীয়মান ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণে** (Direct or Manifest Political Socialisation) এনে এক প্ৰক্ৰিয়াক বুজায় য'ত প্ৰেৰণ হোৱা সংবাদৰ সন্দৰ্ভত, প্ৰমূল্য অথবা অনুভূতি স্পষ্টভাৱে ৰাজনৈতিক হয়। সেয়েহে প্ৰত্যক্ষ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ এনে এক প্ৰক্ৰিয়াক বুজায় য'ত ব্যক্তি এজনে নিজৰ পৰিয়াল, শিক্ষাক অথবা অন্য কিছুমান মাধ্যমৰ দ্বাৰা প্ৰত্যক্ষভাৱে প্ৰভাৱিত হয় আৰু তেওঁ প্ৰশাসনৰ আৰ্হি আৰু কাৰ্য ৰাজনৈতিক দলৰ দৃষ্টিভংগী বিষয়ে শিকে, অথবা কোনো এক নিৰ্দিষ্ট ৰাজনৈতিক চিন্তাধাৰাৰ উৎকৃষ্টতাক বিশ্বাস কৰে।

ৰাজনৈতিক শিক্ষা অথবা ৰাজনৈতিক অভজ্ঞতাৰ জৰিয়তে কার্যকৰী হয়।

- **পৰোক্ষ অথবা অব্যক্ত ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণে** (Latent Political Socialisation) এনে এক প্রক্রিয়াক বুজাই যাৰ জৰিয়তে প্রমুল্য, সংবাদ অথবা অনুভূতি প্রেৰণ কৰা হয়, কিন্তু ইয়াৰ কোনো ৰাজনৈতিক দিশ নাথাকিবও পাৰে। তথাপিতো, আগলৈ এই অ-ৰাজনৈতিক গুণবোৰ শেষত এক বিশাল ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত পৰিণত হয়গৈ।

ইয়াৰ পাছৰ শাখাত আমি ৰাজনৈতিক সমাজিকীকৰণৰ বিভিন্ন মাধ্যমৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। এই মাধ্যমবোৰৰ যোগেদিয়ে ৰাজনৈতিক জীৱনৰ সৈতে জড়িত প্রমূল্য, সংস্কৃতি আৰু অন্য বহুতো উপাদানৰ বিষয়ে নতুন প্রজন্মক প্রশিক্ষণ দিয়া হয়।

চিন্তা-চর্চা কৰক ৪.১

আপোনাৰ এটা নির্দিষ্ট ৰাজনৈতিক দলৰ সমর্থনৰ সৈতে ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ অৱধাৰণাটো কিদৰে জড়িত উদাহৰণৰ সহায়ত বহলাই লিখক।

.....

.....

.....

.....

৪.৪ ৰাজনৈতিক সমাজিকীকৰণৰ মাধ্যমসমূহ (AGENCIES OF POLITICAL SOCIALISATION)

ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণত মাধ্যম অতি গুৰুত্বপূর্ণ। ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ লগত বহুতো মাধ্যম জড়িত হৈ থাকে।

যেতিয়া আমি ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ কথা পাতো, তেতিয়া আমি ইয়াক কোনো এটা নির্দিষ্ট সময়ৰ সৈতে সীমিত কৰিব নোৱাৰো। আমি স্বীকাৰ কৰা উচিত যে সামাজিকীকৰণৰ প্রক্রিয়া প্রাৰম্ভিক অৱস্থাতে আৰম্ভ হৈ যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে ব্যক্তি এজনৰ ৰাষ্ট্রীয় পতাকা অথবা মঙ্গলগীতৰ প্রতি থকা মোহ ৰাজনৈতিক সামাজিকৰণৰেই এটা প্রকাৰ।

ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ মাধ্যমসমূহ কেইবাটাও ভাগত ভগাব পাৰি, যেনে—

- **পৰিয়াল (Family) ঃ** এয়াই হৈছে ব্যক্তি এজনৰ প্রাৰম্ভিক গোট। এটা প্রাৰম্ভিক গোট হিচাপে পৰিয়ালে ব্যক্তিৰ সামাজিকীকৰণত সহায় কৰে। ব্যক্তিলৈ ৰাজনৈতিক প্রমূল্য আৰু চিন্তা-ধাৰা প্রেৰণ কৰাত পৰিয়ালে এক মুখ্য ভূমিকা পালন কৰে। ব্যক্তি এজনৰ কাৰণে প্রথম সামাজিক গোট হৈছে পৰিয়াল। ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্ব, তেওঁৰ ৰাজনৈতিক

চিন্তা-ধাৰা প্ৰেৰণ কৰাত পৰিয়ালে এক মুখ্য ভূমিকা পালন কৰে। ব্যক্তি এজনৰ কাৰণে প্ৰথম সামাজিক গোট হৈছে পৰিয়াল। ব্যক্তি এজনৰ ব্যক্তিত্ব, তেওঁৰ ৰাজনৈতিক চিন্তা-ধাৰা, দৃষ্টিভংগী অথবা মতামত বহু পৰিমাণে ঘৰতেই সাকাৰ ৰূপ লাভ কৰে। পৰিয়ালৰ সদস্যবোৰে শিশুৰ চিন্তা-ধাৰাৰ ওপৰতো প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষ প্ৰভাৱ পেলায়, যিয়ে অৱশেষত ৰাজনৈতিক মতামত গঠন কৰাত সহায় কৰে। পৰিয়াল ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ মাধ্যম হয় কিয়নো শিশুৰ জীৱনত ই এক প্ৰভাৱশালী ভূমিকা পালন কৰে। শিশুবোৰে নিজৰ পৰিয়ালৰ ওপৰতো বহু পৰিমাণে নিৰ্ভৰশীল হৈ যায় আৰু সেয়ে নিজৰ পিতৃ-মাতৃক অনুকৰণ কৰাৰ এক স্বাভাৱিক কামনা গঢ় লৈ উঠে। এটি শিশুৱে পাৰিবাৰিক সম্বন্ধিত ৰাজনৈতিক বিশ্বাস আৰু দৃষ্টিভংগীবোৰ সহজভাৱে মানি লয় কিয়নো শিশুটিয়ে পিতৃ-মাতৃয়ে শিকোৱা কি সত্য আৰু অসত্য, কি ভাল অথবা বেয়া, কি শুদ্ধ আৰু অশুদ্ধ, এই সকলোবোৰ গ্ৰহণ কৰি লয়। ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা পৰিয়ালত পূৰ্বেই প্ৰৱৰ্তিত ৰাজনৈতিক চিন্তা-ধাৰা সংচাৰণ কৰা হয়। নতুন চিন্তা-ধাৰা প্ৰৱৰ্তন কৰা অথবা উৎসাহিত কৰাৰ সলনি পৰিয়ালৰ মাজৰ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া সংযত সংৰক্ষণশীল হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে।

ব্যক্তি এজনৰ জীৱন কালছোৱাত পৰিয়ালৰ প্ৰভাৱ একে নাথাকিবও পাৰে। এটি শিশু ডাঙৰ হোৱাৰ সৈতে ইয়াৰ প্ৰভাৱ ভিন্ন ভিন্ন ধৰণৰ হ'ব। জেনিইংচ্ (Jennings) আৰু নেইমি (Neimi) এ কৈছে যে, 'আগৰ প্ৰজন্মৰ তুলনাত বৰ্তমান সময়ত পিতৃ-মাতৃ আৰু শিশুৰ মাজত চিনাক্তকৰণ প্ৰক্ৰিয়াটো সফল নহ'ল। কিয়নো শিশু ডাঙৰ হোৱাৰ লগতে নিজৰ আৰু বাহিৰৰ পৃথিৱীখনৰ সৈতে পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া সম্পন্ন কৰে আৰু ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ এক মূল মাধ্যম হিচাপে পৰিয়ালৰ প্ৰভাৱ কমি যায়। নতুন প্ৰমূল্য, নতুন অভিজ্ঞতাৰ সৈতে ব্যক্তিজনে নিজকে অভ্যস্ত কৰি লয় আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াৰ সৈতে জড়িত এই নতুন উপাদানবোৰৰ বিষয়ে ব্যক্তিক প্ৰশিক্ষণ দিয়া হয়।

- **বন্ধু-বৰ্গৰ গোট (Peer Groups) ঃ** এই গোটৰ সদস্যবোৰৰ মাজত সামাজিক স্থিতি আৰু সমান বয়সৰ উমৈহতীয়া চিন্তা-ধাৰা হয়। পৰিয়ালৰ বিপৰীতে, বন্ধু বৰ্গৰ গোটসমূহৰ মাজত বয়স্কলোকৰ পোনপটীয়া তদাৰক নাথাকে। ব্যক্তিৰ ওপৰত এই গোটসমূহৰ প্ৰভাৱ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। এই গোটসমূহক প্ৰমাতাসমূহ বুলিও কোৱা হয়। বাল্যকালৰ খেলা-ধূলাৰ গোটসমূহ, বন্ধু-বান্ধৱৰ গোটবোৰ, ওচৰ-চুবুৰীয়াৰ গোটসমূহ আদিক বন্ধু-বৰ্গৰ গোটসমূহত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়।

ব্যক্তি এজন ডাঙৰ হোৱাৰ লগতে ৰাজনৈতিক দিশৰ সৈতে আন বহুতো প্ৰসঙ্গত প্ৰমূল্য আৰু মতামতৰ সলনি হয়। বন্ধুবৰ্গৰ গোটবোৰ প্ৰায়েই বন্ধুত্বপূৰ্ণ প্ৰকৃতিৰ হয় আৰু সেয়েহে ব্যক্তিজনৰ দৃষ্টিভংগী আৰু মন সলনি কৰিব পাৰে। এই গোটসমূহ সংস্কৃতিকৰণ আৰু শিক্ষাণৰ এক মাধ্যম হৈ পৰে। বন্ধু-বৰ্গৰ গোটসমূহে ব্যক্তি এজনক ৰাজনৈতিক ভূমিকা পালন কৰাত আৰু নতুন চিন্তা-ধাৰা, সজ আচৰণৰ বিষয়ে সামাজিক

কৰাত সহায় কৰে। যদি এই গোটসমূহৰ সদস্যবোৰে একে জীৱিকা অনুসৰণ কৰে, তেতিয়া সিহঁত একেধৰণৰ ৰাজনৈতিক ধাৰণাতো অংশীদাৰ হয়। উদাহৰণস্বৰূপে এক নির্দিষ্ট সস্থাৰ শিক্ষকসকলে তেওঁৰ জীৱিকাৰ সৈতে জড়িত বিষয়বোৰ ওপৰত একে ধৰণৰ মতামত অংশীদাৰ হয়। বন্ধু-বর্গৰ গোটসমূহৰ সহায়ত ব্যক্তিজনক বাহিৰৰ পৃথিৱীৰ সৈতে উন্মুক্ত কৰোৱা হয় আৰু ৰাজনৈতিকভাৱে আৰু বেছি সজাগ গৈ পৰে।

- **বিদ্যালয় অথবা শিক্ষণীয় অনুষ্ঠান (Schools or Educational Institutions) ঃ** ব্যক্তি এজনে ডাঙৰ হোৱাৰ লগতে যেতিয়া বিধিবদ্ধ শিক্ষা লোৱা আৰম্ভ কৰে, বিদ্যালয় অথবা অন্য শিক্ষণীয় অনুষ্ঠানবোৰে ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ মাধ্যম হিচাপে একেলগে কাম কৰে। প্রত্যক্ষ অথবা পৰোক্ষভাৱে ব্যক্তি এজনক সামাজিক কৰাত বিদ্যালয়ে এক গুৰুত্বপূর্ণ মাধ্যম হয়। যেতিয়া বিদ্যালয়ৰ পাঠ্যসূচীত ৰাজনৈতিক পৰিৱেশৰ সৈতে জড়িত কিছুমান ভাব অথবা ৰাজনীতিৰ সৈতে জড়িত অৱধাৰণাবোৰ সন্নিৱিষ্ট কৰা হয়, তেতিয়া ৰাজ্যৰ পৰম্পৰা, সাফল্যসমূহ আলোকপাত কৰোতে শিক্ষকসকলে শিক্ষার্থীসকলক তেওঁৰ অঞ্চল আৰু প্রশাসনিক ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে অৱগত কৰাত সহায় কৰে। এয়া হৈছে প্রত্যক্ষ সামাজিকীকৰণৰ এক উদাহৰণ য'ত শিশুৱে এই শিক্ষাৰ দ্বাৰা স্পষ্টভাৱে প্রভাৱিত হৈ ৰাজনৈতিক দিশতো সজাগ হয়।

  বিদ্যালয়বোৰে প্রভাৱশালী মতামত গঢ় দিয়াত সহায় কৰে, য'ত গণতান্ত্রিক অনুশীলনীবোৰ আৰু চিন্তাধাৰাৰ বিষয়ে শিক্ষার্থীসকলক এক চমু পৰিচয় দিয়া হয়। বিদ্যালয় এক আনুষ্ঠানিক স্থান য'ত এটা প্রজন্মৰ পৰা আন এটা প্রজন্মলৈ সমাজ এখনে সংগ্রহ কৰা জ্ঞান আৰু দক্ষতাবোৰ প্রেৰণ কৰে। পৰিয়ালত শিক্ষা লাভ কৰা বিষয়বোৰকে বিদ্যালয়ৰ পাঠ্যসূচীৰে সবলিত কৰে, কিন্তু পৰিয়ালৰ জৰিয়তে লাভ কৰা সামাজিকীকৰণক ই প্রত্যাহ্বান জনাবও পাৰে। আনহাতে নিজৰ শিক্ষা অৱস্থাত বিদ্যার্থী এজনে কেৱল বিদ্যালয়ৰ পাঠ্যসূচীয়ে যি শিক্ষা প্রদান কৰে সেয়া নহয়, কিন্তু নিজৰ বিদ্যালয়ৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা লাভ কৰা অনুমানৰ জৰিয়তেও ৰাজনৈতিক ৰূপত সামাজিক হ'ব পাৰে।

- **গণ মাধ্যম (Mass Media) ঃ** ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ ক্ষেত্রত গণ মাধ্যম এক গুৰুত্বপূর্ণ মাধ্যম। গণ মাধ্যমে প্রায়ভাগ ৰাজনৈতিক সংবাদৰ বিষয়ে খবৰ দিয়ে আৰু প্রায়েই সেই ঘটনাবোৰক নিজস্ব ৰূপ প্রদান কৰে। গণ মাধ্যমত ৰেডিঅ', দূৰদর্শন, আলোচনী, বাতৰিকাকত আৰু অন্য বহুতো অন্তর্ভুক্ত কৰে। ব্যক্তিসকলক গণ মাধ্যমে বহুতো ৰাজনৈতিক সংবাদ দিয়ে আৰু সেয়েহে ব্যক্তিৰ অস্তিত্বৰ ওপৰতো ইয়াৰ প্রভাৱ পৰে।

  গণ মাধ্যমৰ প্রদর্শনী কোনো লোকে কিদৰে ব্যাখ্যা কৰিব অথবা প্রতিক্রিয়া দর্শাব সেয়া গণ মাধ্যমে কার্যনির্বাহ কৰা সামাজিক পৰিৱেশৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। যদিও গণ মাধ্যমে দিয়া সংবাদবোৰ নিৰপেক্ষ আৰু প্রমূল্যহীন হোৱা উচিত, তথাপিও প্রায়েই সেয়া নহয়।

সকলোবোৰ সমাজতেই গণ মাধ্যমৰ প্ৰকৃতি অবিচল নহয়। ই কাৰ্যনিৰ্বাহ কৰা সামাজিক পৰিৱেশৰ অনুযায়ী গণ মাধ্যমৰ গুৰুত্ব পাৰ্থক্যযুক্ত হয়। কোনো এখন সমাজত যদি এটা প্ৰভাৱশালী শ্ৰেণী আছে, তেন্তে সেই সমাজত অৱস্থিত গণ মাধ্যম প্ৰভাৱশালী শ্ৰেণীৰ দৃষ্টিভঙ্গীবোৰ ৰূপাঙ্কন কৰাৰ সম্ভাৱনা থাকে। গণ মাধ্যমৰ ওপৰত এই ধৰণৰ শাসন প্ৰক্ৰিয়াই শ্ৰোতাজনক এক নিৰ্দিষ্ট ধৰণে ৰাজনৈতিকভাৱে সামাজিক কৰে। এক মুক্ত গণ মাধ্যমে অন্য ধৰণৰ প্ৰমূল্য (অথবা মতামত, প্ৰায়েই নিৰপেক্ষ) প্ৰচাৰ কৰে আৰু ব্যক্তিৰ ৰাজনৈতিক আচৰণৰ ওপৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰভাৱ পেলায়।

প্ৰায়ভাগ সময়তে গণ মাধ্যমবোৰ নিজেই ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ মাধ্যম নহয়। ই হৈছে প্ৰকৃততে ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ মাধ্যমবোৰে ব্যৱহাৰ কৰা এটা আহিলা। সেয়েহে গণ মাধ্যমবোৰ সংবাদ উৎপন্ন হোৱাৰ উৎস নহয়। গণ মাধ্যমে বিভিন্ন উৎসৰ পৰা বাতৰি আৰু সংবাদ সংগ্ৰহ কৰে, শৃংখলাবদ্ধ কৰে আৰু জনসাধাৰণৰ মাজলৈ প্ৰেৰণ কৰে। সেয়েহে গণ মাধ্যম প্ৰাথমিক সামাজিকীকৰণৰ মাধ্যম নহয়, বৰঞ্চ গণ মাধ্যমে ইতিমধ্যে প্ৰতিষ্ঠিত দিশস্থিতিবোৰ সবলিত কৰে। গণ মাধ্যমে মূলতঃ ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ কাৰ্যসমূহ, ৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিষয়বোৰ জনসাধাৰণৰ মাজত দাঙি ধৰাত সহায় কৰে।

- **ৰাজনৈতিক দল, শ্ৰমিকসংঘ আৰু স্বাৰ্থন্বেষী গোটসমূহ (Political Party, Trade Unions and Interest Groups) ঃ** এই তিনিটা সমূহেই ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ মূল মাধ্যম। ৰাজনৈতিক দলবোৰ জনসাধাৰণলৈ ৰাজনৈতিক প্ৰমুল্যসমূহ সঞ্চাৰিত কৰা লগত অবিচলিতভাৱে নিযুক্ত হৈ থাকে, ৰাজনৈতিক কৰ্মবোৰৰ কাৰণে ব্যক্তিবোৰক সংগঠিত কৰে আৰু ৰাজনৈতিক নেতাবোৰক নিযুক্ত কৰে। নিৰ্বাচনীয় প্ৰচাৰ, পোষ্টাৰ, প্ৰজ্ঞাপনৰ সহায়ত বিভিন্ন ৰাজনৈতিক গোটৰ ধাৰণা আৰু আদৰ্শসমূহ ৰাইজৰ মাজত জনপ্ৰিয় কৰা হয়। শ্ৰমিক সংঘ আৰু স্বাৰ্থন্বেষী গোটসমূহ (Interest Groups) ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ লগত মুখ্যভাৱে জড়িত। সেয়েহে নিয়মিত কাৰ্যবোৰত অংশগ্ৰহণ কৰিয়ে ব্যক্তিসমূহক দলৰ সক্ৰিয় সদস্য হিচাপে ৰাজনৈতিক প্ৰাসংগিকতা থকা দিকবিন্যাস (Orientation) পৰিবৰ্দ্ধিত কৰাৰ বাবে বহুতো সুযোগ দিয়া হয়। সমাজৰ ৰাজনৈতিক কাৰ্যবোৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰাৰ বাবে, এই মাধ্যমবোৰৰ জৰিয়তে ব্যক্তিয়ে নিয়মিত সুযোগ লাভ কৰে। এই ধৰণেই ব্যক্তিবোৰ ৰাজনৈতিকভাৱে সামাজিক হৈ পৰে।

ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া সমসত্ব প্ৰকৃতিৰ নহয়। যেতিয়া ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ মাধ্যমবোৰে ইটো-সিটোক পূৰণ কৰে, তেতিয়া ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ মাজত বহু পৰিমাণে স্থিৰতা দেখা যায়। কিন্তু কেতিয়াবা সামাজিকীকৰণৰ বিভিন্ন মাধ্যমবোৰৰ মাজত বিসঙ্গতিয়ে দেখা দিয়ে যিটো অতি স্বাভাৱিক, কিয়নো ই স্থিৰ নহয়, বৰঞ্চ এক অবিচ্ছিন্ন প্ৰক্ৰিয়া।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ দুটা প্রকাৰ কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ বিভিন্ন মাধ্যমবোৰ কি কি?

.....

.....

৪.৫ ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি (POLITICAL CULTURE)

সংস্কৃতি মানে মানুহৰ জীৱনক গঢ় দিয়া চিন্তা-ধাৰা, বিশ্বাস, কার্যকৰী অৱস্থা আৰু ভৌতিক বস্তুক বুজায়। ইয়াক এটা প্রজন্মৰপৰা আন এটা প্রজন্মলৈ সংবহন কৰা হয়। সেইধৰণে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিয়ে সংস্কৃতিৰ এনে কিছুমান উপাদানক বুজায় যিবোৰ ৰাজনীতিৰ সৈতে জড়িত। দ্বিতীয় বিশ্ব যুদ্ধৰ লগত এই সংজ্ঞাৰ ব্যৱহাৰ সম্পর্কিত। ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বাবে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি এটা মাধ্যম হৈ পৰিছে। ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ দ্বাৰা আমি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক বুজিব আৰু বিশ্লেষণ কৰিব পাৰো। ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ দ্বাৰা আমি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক বুজিব আৰু বিশ্লেষণ কৰিব পাৰো। ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি মানে, 'ৰাজনৈতিক জীৱনৰ সৈতে সম্বন্ধিত প্রমূল্য আৰু প্রতিমানবোৰ আৰু ৰাজনৈতিক বৈধতা বিষয়ে থকা মানুহৰ বিশ্বাসক বুজায়। ব্যক্তিৰ ৰাজনৈতিক কার্য, প্রতিষ্ঠান আৰু প্রণালী প্রতি থকা দৃষ্টিভঙ্গী আৰু দিশস্থিতিবোৰ প্রমূল্য, প্রতিমান আৰু বিশ্বাসত প্রকাশ হয়।' কিন্তু **'প্রকৃত'** ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি আৰু **আৰোপিত** (Imposed) ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ মাজত পার্থক্য কৰা উচিত। 'প্রকৃত' অর্থত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিয়ে সেই অংশক বুজায় যিটোক নাগৰিকবোৰে সক্রিয়ভাৱে বিশ্বাস আৰু সমর্থন কৰে তথা ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ আৰোপিত দিশটোৱে ভাবুকি অথবা শক্তিৰ জৰিয়তে নাগৰিকৰ ওপৰত জাপি দিয়া কৃত্রিম ভাৱে সৃষ্টি হোৱা আদর্শবোৰক বুজায়। এতিয়া আমি ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ বিভিন্ন সংজ্ঞাৰ আলোচনা কৰিম।

৪.৫.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা (Meaning and Definition)

বিভিন্ন জনপণ্ডিতে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ বিভিন্ন ধৰণে সংজ্ঞাৱদ্ধ কৰিছে। বিয়েৰ আৰু উলামৰ (Beer and Ulam) মতে, সংস্কৃতিৰ কিছুমান নির্দিষ্ট দিশে চৰকাৰ কেনেকৈ চলা অথবা কি কৰা উচিত, ইয়াকে লৈ বিচাৰ-বিশ্লেষণ কৰে। সংস্কৃতিৰ এই ভাগটোক আমি ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি বুলি কওঁ। এ. আৰ. বলে (A. R. Ball) এ মন্তব্য দিছে যে, 'ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি সংগঠিত হয় সমাজৰ দৃষ্টিভংগী, বিশ্বাস, আবেগ-

অনুভূতি আৰু প্ৰমূল্যৰ দ্বাৰা যি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা আৰু ৰাজনৈতিক বিষয়ৰ সৈতে সম্বন্ধিত।

এলমণ্ড আৰু প'ৱেলৰ (Almond and Powell) মতে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি মানে, 'ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সদস্যসকলৰ মাজৰ স্বকীয় দৃষ্টিভংগী আৰু দিশস্থিতিৰ আৰ্হিক বুজায়।' ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ মুখ্য তাত্ত্বিক, লিউচিয়ান পাই (Lucian Pye) এ আগবঢ়াইছে যে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি মানে 'ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াৰ সৈতে অৰ্থ প্ৰদান কৰা দৃষ্টিভংগী, বিশ্বাস আৰু আশা-আকাঙ্খাৰ এটা সংহতি আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত পোৱা ৰাজনৈতিক ব্যৱহাৰৰ সম্বন্ধীত অনুমান আৰু নিয়মক বুজায়।'

ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিক বিশ্লেষণৰ এক আহিলা হিচাপেও ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ক্ষেত্ৰত ই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

গ্ৰেব্ৰিয়েল আলমণ্ড আৰু ছিদনি ভৰবা (Gabriel Almond and Sidney Verba) ৰ মতে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি মানে, 'ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন অংশৰ প্ৰতি থকা নিৰ্দিষ্ট ৰাজনৈতিক দিশস্থিতি-দৃষ্টিভংগীক বুজায় আৰু সেই ব্যৱস্থাত স্বয়ং নিজৰ ভূমিকা সম্বন্ধে থকা দৃষ্টিভংগীক বুজায় আৰু সেই ব্যৱস্থাত স্বয়ং নিজৰ ভূমিকা সম্বন্ধে থকা দৃষ্টিভংগীক বুজায়।'

ডাউচে আৰু গিউগ্চ (Dowse and Hughes) এ উল্লেখ কৰিছে যে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ কেন্দ্ৰবিন্দু আনুষ্ঠানিক ব্যৱস্থা যেনে ৰাজনীতি, চৰকাৰৰ ওপৰত নাথাকে। জনসাধাৰণে বিশ্বাস কৰা ব্যৱস্থা আৰু ব্যৱহাৰক অধ্যয়ন আৰু বিশ্লেষণ কৰাৰ ওপৰত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ বেছি গুৰুত্ব।

ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ বিভিন্ন সংজ্ঞা আলোচনা কৰাৰ পাছত আমি এই দুটা অৱধাৰণা, ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ মাজৰ সম্বন্ধটো বুজিবলৈ চেষ্টা কৰিম।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ 'প্ৰকৃত' দিশ বুলিলে কি বুজে?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে জানিবলৈ আমি ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰো নেকি?

.....

.....

৪.৬ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ, ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি আৰু জনসাধাৰণৰ মতামত (POLITICAL SOCIALISATION, POLITICAL CULTURE AND PUBLIC OPINION)

ইয়াৰ আগৰ শাখাবোৰৰ আলোচনাত আমি ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিলো।

এই দুটা অৱধাৰণাৰ লগত জড়িত বিভিন্ন সংজ্ঞা আলোচনা কৰাৰ পাছত, আমি জনসাধাৰণৰ মতমতৰ বিষয়েও আলোচনা কৰাতো প্ৰয়োজন। ব্যক্তিৰ মতামতক ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ আৰু ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিয়ে আকাৰ দিয়াত সহায় কৰে, ইয়াৰ উপৰিও বিভিন্ন বিষয়ৰ সম্বন্ধিত ৰাজনৈতিক মতামত গঢ় দিয়াতো ই সহায় কৰে।

এটা অৱধাৰণা হিচাপে ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণে ব্যক্তিৰ ধাৰণাবোৰক আকাৰ দিয়াত সহায় কৰে আৰু ইয়াৰ উপৰিও নিৰ্দিষ্ট ৰাজনৈতিক প্ৰমূল্য আৰু প্ৰতিমান সঞ্চাৰিত কৰে। দায়িত্বশীল নাগৰিকৰ ৰূপত ব্যক্তিৰ মাজত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ এক স্পষ্ট আকাৰ গঢ় দিয়াত ই সহায় কৰে। ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি চৰকাৰৰ এক প্ৰতিবিম্ব, কিন্তু ইতিহাস আৰু লোকাচাৰৰ সৈতে জড়িত উপাদানবোৰো ই অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি গুৰুত্বপূৰ্ণ কিয়নো ৰাইজৰ ৰাজনৈতিক অনুভূতি আৰু আচৰণসমূহক ই আকাৰ দিয়ে। শিক্ষা, ৰাজহুৱা কাৰ্য আৰু অতীতৰ সোঁৱৰণিৰ জৰিয়তে চৰকাৰে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি আৰু জনসাধাৰণৰ মতামতক আকাৰ দিয়াত সহায় কৰে। দেশৰ বিভিন্ন ৰাজ্য আৰু আনকি কেতিয়াবা এখন ৰাজ্যৰ এটা প্ৰান্তৰ লগত অন্য এটা প্ৰান্তৰ ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি ভিন্ন ভিন্ন ধৰণৰ হয়। অৱশ্যে, সচৰাচৰ দেখা যায় যে কম-বেছি পৰিমাণে ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি সকলো সময়তে প্ৰায় ৰাজ্যৰ জনসাধাৰণৰ দৃষ্টিভংগীয়ে জনসাধাৰণৰ মতামতক গঢ় দিয়ে, যিয়ে প্ৰবাৱশালী ব্যক্তিসমূহক প্ৰভাৱিত কৰে। গণতান্ত্ৰিক ৰাজ্যত, ৰাজনীতিবিদসকলে নিজৰ গাদী ৰক্ষাৰ হেতু জনসাধাৰণৰ মতামতক গুৰুত্ব দিয়াটো প্ৰয়োজন। জনসাধাৰণৰ মতামতক আওকাণ কৰাৰ বাবে সেই একেখিনি ভোটদাতাই নিৰ্বাচনৰ সময়ত তেনে জনপ্ৰতিনিধিক ভোট নিদিবও পাৰে। অন্য পদ্ধতি বা প্ৰক্ৰিয়াৰে গঠিত হোৱা চৰকাৰেও জনসাধাৰণৰ মতামতক গুৰুত্ব দিয়া উচিত। জনসাধাৰণে বিৰোধ কৰা চৰকাৰৰ ক্ষেত্ৰত বিপ্লৱৰ সূচনা বা চৰকাৰ ভঙ্গ হোৱাৰ ভয় থাকে।

এজন ব্যক্তিক ডাঙৰ হৈ অহাৰ লগতে, ৰাজনৈতিক জীৱনৰসৈতে সম্বন্ধিত নিয়ম আৰু প্ৰমূল্যবোৰ অনুসৰণ কৰিবলৈ শিকোৱা হয়। এইয়ে ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ ভেটিস্বৰূপ। সেই অনুসাৰে প্ৰমূল্য, ধাৰণা আদি এটা প্ৰজন্মৰ পৰা আন এটা প্ৰজন্মলৈ সংবহন কৰা হয় (ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি)। এই প্ৰক্ৰিয়াৰ ফলত জনমতৰ বিকাশ হয় যিয়ে আনকি স্থিতিশাল চৰকাৰকো ওফৰাব পাৰে। সেয়েহে নিৰ্বাচনী প্ৰচাৰৰ সময়ত জনসাধাৰণৰ মতামত সৃষ্টি আৰু প্ৰভাৱিত কৰাতো ভোট বেংক সৃষ্টি কৰা একমাত্ৰ মাৰ্গ হৈ পৰিছে।

চিন্তা-চৰ্চা কৰক ৪.২

আপোনাৰ অঞ্চলৰ সম্বন্ধীত এক উদাহৰণৰ সহায়ত, আপুনি নিৰ্বাচনৰ সময়ত জনসাধাৰণৰ মতামত কিদৰে আকাৰ দিয়া হয় বুলি ভাৱে?

.....

.....

.....

.....

৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণে প্ৰজন্ম আৰু গোটসমূহৰ মাজত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি প্ৰেৰণ কৰাকে বুজায়। এই প্ৰক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে ব্যক্তিয়ে নিজৰ ধাৰণা, প্ৰমূল্য, বিশ্বাস, মন্তব্য আৰু ব্যৱহাৰ সম্প্ৰসাৰিত কৰে, যিবোৰ নিজৰ দেশৰ এক সু-নাগৰিক হোৱাৰ বাবে অত্যাৱশ্যকীয়।
- ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ এক অবিচ্ছিন্ন প্ৰক্ৰিয়া, যিটো প্ৰাৰম্ভিক শৈশৱ কালত আৰম্ভ হয়।
- ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণক দুটা ভাগত ভগাব পাৰি। সেয়া হৈছে প্ৰত্যক্ষ অথবা প্ৰতীয়মান ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ আৰু পৰোক্ষ অব্যক্ত ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ।
- ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ বিভিন্ন মাধ্যমসমূহ হৈছে পৰিয়াল, বন্ধুবৰ্গৰ সমূহ, বিদ্যালয়, গণ মাধ্যম, ৰাজনৈতিক দল, শ্ৰমিক সংঘ আৰু স্বাৰ্থন্বেষী গোট।
- ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি, সংস্কৃতিৰ ৰাজনীতিৰ সম্বন্ধীত উপাদানৰ সৈতে জড়িত।
- 'প্ৰকৃত' আৰু আৰোপিত (Imposed) ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ মাজত পাৰ্থক্য কৰাটো অত্যাৱশ্যকীয়। 'প্ৰকৃত' অৰ্থত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিয়ে সেই অংশক বুজায় যিটোক নাগৰিকবোৰে সক্ৰিয়ভাৱে বিশ্বাস আৰু সমৰ্থন কৰে আৰু ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ আৰোপিত দিশটোৱে ভাবুকি অথবা শক্তিৰ জৰিয়তে নাগৰিকৰ ওপৰত জাপি দিয়া কৃত্ৰিমভাৱে সৃষ্টি হোৱা আদৰ্শবোৰক বুজায়।
- ৰাজ্যৰ জনসাধাৰণৰ দৃষ্টিভংগী সমূহহেই জনসাধাৰণৰ মতামতক গঢ় দিয়ে যিয়ে প্ৰভাৱশালী ব্যক্তিসমূহৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলাই। জনসাধাৰণৰ মতামতে প্ৰৱৰ্তিত চৰকাৰোকো ধ্বংস কৰিব পাৰে।

৪.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ

1) Chakraborty, S (ed) (2005). *Political Sociology.* Macmillan India Ltd.
2) Marshall, G (2006). *Dictionary of Sociology.* Oxford University Press.
3) Ashraf, Ali and L. N. Sharma (2007). *Political Sociology.* University (Press) India Pvt. Ltd.
4) Jena, Saroj Kumar (2002). *Political Sociology : A Realistic Approach.* Anmol Publications Pvt. Ltd.

৪.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰত্যক্ষ অথবা প্ৰতিয়মান আৰু পৰোক্ষ অথবা অব্যক্ত হৈছে ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ দুটা প্ৰকাৰ।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ বিভিন্ন মাধ্যম হৈছে পৰিয়াল, বন্ধু বৰ্গৰ সমূহ, বিদ্যালয়, গণ মাধ্যম, ৰাজনৈতিক দল, শ্ৰমিক সংঘ আৰু স্বাৰ্থন্বেষী গোটসমূহ।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'প্ৰকৃত' অৰ্থত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিয়ে সেই অংশক বুজায় যিটোক নাগৰিকবোৰে সক্ৰিয়ভাৱে বিশ্বাস আৰু সমৰ্থন কৰে।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ হয়, ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে জানিবলৈ আমি ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰো।

৪.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) চমু প্ৰশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ সামাজিকীকৰণ বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ২ঃ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষ প্ৰকাৰ বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ৩ঃ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ সৈতে আপুনি ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি আৰু জনসাধাৰণৰ মতামতক কিদৰে জড়িত কৰিব পাৰে?

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ উদাহৰণৰ সহায়ত সামাজিকীকৰণৰ মাধ্যমসমূহৰ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি বুলিলে কি বুজে? ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ সৈতে ইয়াৰ সম্বন্ধ ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***